فصلنامه مطالعات حقوق
Journal of Legal Studies
شماره نوزدهم. بهار ۱۳۹۷، صص ۱۴-۱ Vol 2. No 19. 2018, p 1-14
شماره شاپا (۲۵۳۸-۶۳۹۵) ISSN: (2538-6395)

آئین رسیدگی به مستثنیات دین در مراجع دادگستری و غیردادگستری با رویکرد مطالبه مهریه

علی رضا اکبری
دانش آموخته کارشناسی ارشد حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات (کردستان)، ایران

چکیده

قانون گذار پیرو دین مقدس اسلام که سفارش خاصی بر ادای دین حق الناس و نیز از سوی دیگر تاکید بر آنکه مدیونی که حقیقتا در تنگنا قرار دارد به عسر و حرج نیوفتد داشته، تسهیلات و حمایت های برای محکوم‌علیه در نظر گرفته است تا مدیونی حقیقتا در تنگنا قرار دارد به عسر و حرج نیوفتد و از یک حداقل زندگی نیز محروم نگردد. این تاسیس مستثنیات دین است، یعنی برخی از حداقل اموالی که برای ادامه حیات ضروری است از دسترس محکوم له باشد به دور باشد. در قوانین مختلف، موارد خاصی جزء مستثنیات دین قرار داده گرفته است که برخی از آنها مثل هم و برخی متفاوت است. بنابراین می توان گفت مستثنیات دین در ابعاد و جهات مختلف تسری دارد و مدیونین از پرداخت مبلغ مندرج در سند ازدواج یا به تعبیر دیگر مدیونین پرداخت مهریه نیز از این قاعده مستثنی نیستند لذا بر آن شدیم در راستای تصویب قوانین جدید پیرامون مطالبه مهریه، پس ازجمع آوری این قوانین مختلف کنار هم و رویه عملی آن در مراجع مختلف به یک قدر جامعی از آنها نائل شویم.

در این نوشتار که با روش توصیفی ـ استدلالی نگاشته شده است، سعی شده تا با انجام مطالعات کتابخانه‌ای به سوالات زیر پاسخ داده شود.

۱. مفاهیم و مصادیق مستثنیات دین در وفقه و قوانین موضوعه کدام است؟

۲. نحوه اعمال مستثنیات دین در مراجع مختلف قضایی و غیرقضایی چگونه است؟

۳. با توجه به آخرین تغییرات در شیوه مطالبه مهریه و نیز سکوت قانون (آئین نامه اجرای مفاد اسناد رسمی) اعمال مستثنیات دین به چه نحو صورت می گیرد؟

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-07]

۱_ مفهوم مستثنیات دین

کلمه دین درلغت به معنای مقروض شدن و وام گرفتن آمده است در اصطلاح حقوقی و فقهی دین عبارتست از اینکه هرگاه ذمه فردی در مقابل دیگری نسبت به پرداخت مال یا ادای حقی مشغول گردد و شخص متعهد و مکلف به ادا یا ایفای آن باشد دین بر عهده او ثابت است و عزم به ادای آن می باشد. در اصطلاح حقوقدانان دین به همان معنی بکار رفته است.

مستثنیات در لغت‌نامه دهخدا جداشده ها آمده است و در اصطلاح کمتر پیش آمده مستثنیات دین تعریف شده باشد مرحوم بجنوردی در کتاب قواعد الفقیه خود آن را چنین تعریف کرده است «هی حوایج ضروریه التی محتاج المدیون فی معیشه»

پس از شناخت مفهوم لغوی و اصطلاحی کلمات دین و مستثنیات حال ببینیم چه تعریفی در خصوص مستثنیات دین شده است.

بین حقوقدانان هم برخی از نویسندگان به تعریف مستثنیات دین پرداخته اند. چنان که یکی از آنان دراین خصوص آورده: « اموالی‌که برابر قانون در هنگام اجرا حکم و قرار یا سند رسمی مشمول مقررات اجراء نبوده توقیف نمی شود و به ضرر مالک مدیون به فروش نمی رسد» (جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، ص۶۴۷). تعریف مذکور ازین جهت که مشخص نشده اموال چه کسی قابل توقیف نیست است متضمن اشکال است همین نویسنده در تعریف کامل تر دیگری می گوید: « منظور از مستثنیات دین مال های مدیون و متعهد است که هنگام اجرای قطعی احکام، قرارها یا اسناد لازم الاجرا مشمول مقررات اجرا نبوده و توقیف نگردد و به ضرر مدیون و متعهد به معرض فروش گذاشته نشود. » یکی دیگر از نویسندگان با الهام از تعریف فقهی آن چنین می گوید: «آن بخش از اموال محکوم علیه مثل مسکن که مورد نیاز مبرم محکوم علیه و خانواده اوست و توصیف و فروش آن ممنوع است اصطلاحاً مستثنیات دین می گویند» (تولیت، "ضابطه و مفهوم مستثنیات دین"، ص۲۳) تعریف فوق هم خالی از اشکال نیست.

در تعریف دیگری آمده‌که حکم رسمی لازم الاجرا یا لازم قرار الاجرا علیه متعهد یامدیون از جانب محکمه صادر و برای اجراء به دائرهٔ اجراء ابلاغ می شود یا متعهدله سند رسمی لازم الاجرا در اختیارداشته باشد، قانونگذار پاره ای از اموال مدیون را از شمول مقررات اجراء خارج کرده و در اصطلاح قانونی این گونه اموال را مستثنیات دین نامیده است، یعنی آن دسته قسمت از اموال که به جهت دین بدهکار در مقام اجرای حکم یا قرار یا سند رسمی داشتن به وی واگذار نمی‌شود (تولیت، "ضابطه و مفهوم مستثنیات دین"، ص۲۳). مع الوصف در تعریف مستثنیات دین به نظر می رسد هر گاه محکوم علیه در موعدیکه برای اجرای حکم مقرر است از پرداخت محکوم به خودداری کند و یا شخص مدیون از ایفاء دیون خود امتناع ورزد، حسب مورد چنانچه دادگاه حکم قطعی را صادر کرده است می تواند قرار توقیف اموال محکوم علیه یا اموال مدیون را صادر کند تا بدین وسیله مبلغ دین از محل فروش اموال توقیف شده استیفاء گردد و یا مبلغ محکوم به از محل فروش آن اموال، وصول گردد وچنانچه از طریق مرجع ثبتی باشد با معرفی مال یا

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-07]

صدور اجراییه جهت موارد رهنی قابل فروش هستند. مطابق فقه امامیه و نیز به استناد پاره ای از قوانین، توقیف و فروش بخشی از اموال محکوم علیه که مورد نیاز مبرم محکوم علیه و خانواده اوست ممنوع می‌باشد که اصطلاحا مستثنیات دین نامیده می‌شود.

۲) مستثنیات دین در فقه اسلامی

در دین مبین اسلام و کتب فقهای اسلامی در باب دستگیری از مدیون توصیه زیادی شده است. آیه ۲۸۰ سوره مبارکه بقره مسئله بری الذمه کردن مفلس از دین را به خوبی مطرح می کند و خداوند تاکید دارد به اینکه اگر در میان بدهکاران تنگدستی یافت شود پس حکم آن مهلت دادن است تا گشایش برای وی حاصل شود و بتواند وام را مسترد دارد ولی اگر وی را مفلس یافتید بهتر است که او را از دینش بری الذمه نمایید (حر عاملی، وسائل الشیعه، ص ۷۸۴).

۱_۲) فقه اهل سنت

فقهای اهل سنت با اندکی تفاوت نسبت به فقه شیعه، موضوع مستثنیات دین را پذیرفته اند، لیکن بین فرق مختلف این شاخه از فقه اسلامی اختلاف نظر است.

اول- شافعی: به نظر امام شافعی، خوراک و پوشاک جزء مستثنیات دین است و اموال دیگر از جمله مسکن و خادم و مرکب جزء مستثنیات دین نمی باشد (همان، ص ۳۵۸۳).

دوم-مالکی: از نظر مالکی ها، خوراک و پوشاک و وسایل صنعت جزء مستثنیات دین می باشد. خصوص کتاب معتقدند که باید آن را فروخت چرا که علم بایستی در قلب بماند و نیازی به کتب نیست (همان، صص ۳۴۱_۳۳۵).

سوم- حنفی و حنبیلی: حنفی‌ها و حنبلی‌ها، چنین اعتقاد دارند که اگر مدیون دارای کسب و کاری باشد که بتواند نیاز مندی های خود را با کار کردن بدست آورد، هیچ یک از اموال وی مستثنی نمی‌شود. ولی اگر چنین نباشد، خوراک و پوشاک او و افراد تحت تکفل وی را مستثنی می کنند. هم چنین مسکن و خادم و مرکب را در آن صورت جزء مستثنیات دین عنوان نموده اند (رحیم زاده میبدی، "بررسی تطبیقی مستثنیات دین در حقوق ایران"، ص۹).

۲_۲) فقه شیعه

در فقه شیعه، خانه مسکونی، خادم، البسه تن و تجمل مدیون و خانواده اش، اسب یا مرکب سواری مدیون و هزینه و مخارج مدیون و عیالش، از زمره مستثنیات دین تلقی شده است. بحث اصلی و اختلاف نظر جدی در خصوص مستثنی بودن مسکن و شرایط آن است (عاملی، پیشین، ص۶۳۳).

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-07]

با ملاحظه روایت های وارده در باب مستثنیات دین می توان گفت که مستثنیات دین، محصور نمی‌شود به آنچه در رویات آمده و نیز محدود نمی‌شود به آنچه احیانا فقیهان امامیه بر موارد مذکور در رویات افزوده‌اند بلکه بسته به عرف زمان و مکان و بسته به وضعیت اجتماعی مدیون مستثنیات دین تغییر می کند، این روایات که بعضی از مستثنیات دین را مورد تصریح قرار داده اند و فقیهان که بعضی دیگر از مصادیق برشمرده اند در مقام بیان حصر نبوده اند، بلکه صرفا در مقام تمثیل بوده اند. لذا در فقه امامیه مصادیق مستثنیات تمثیلی است.

۳) مستثنیات دین در قوانین موضوعه

آنچه پیش از بیان هرگونه توضیح محرز و شایان ذکر است اینکه قانون گذار در قوانین مختلف، تعریفی از مستثنیات دین ارائه نکرده و تنها به بیان مصادیق و ممنوعیت توقیف آن پرداخته است. با این پیشگفتار به بررسی دقیق تر قوانین می پردازیم.

۱_۳) قوانین عام

۱_۱_۳) ماده ۶۳۰ قوانین موقتی اصول محاکمات حقوقی مصوب ۱۳۲۹ قمری (۱۹ ذی القعده ۱۳۲۹ مصادف با سال ۱۲۸۷ هجری شمسی مصوب کمیسیون قوانین عدلیه).

توضیح آن که در تفسیری که کمیسیون وزارت عدلیه در فروردین سال ۱۳۰۰ از ماده ۶۳۰ محاکمات بدست داد اینکه منزل مسکونی نیز جزء مستثنیات دین است و علت آن را این گفته چون ماده ۶۳۰ راجع به توقیف اموال منقول است تعرض به خانه مسکونی نشده و الا آن نیز از مستثنیات دین است.

ولی در عمل قضات این تفسیر را قبول نداشته و مسکن را جزء مستثنیات محسوب نمی نمودند.

۲_۱_۳) قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱/۰۲/۱۳ در باب چهارم از فصل یازدهم بوده که در ماده ۴۳۸ مقرر داشته، " انبارها، حجره ها، صندوق و دفاتر و نوشته جات و اسباب و اثاثیه تجارتخانه و منزل تاجر باید مهر و موم شود " و در تبصره ماده ۴۳۹ مستثنیات دین از مهر و موم معاف شده است و درماده ۴۴۴ اشیاء ذیل را جزء مستثنیات دین شمرده است.

۳_۱_۳) قانون گذار در قانون اجرای احکام مدنی مصوب ۱۳۵۶/۸/۱ در ماده ۶۵ موارد مستثنیات دین را احصا نمود که می توان تفاوت این قانون با آئین نامه سال ۱۳۵۵در موارد ذیل خلاصه کرد.

۱. مدت آذوقه مورد نیاز از سه ماهه مندرج در آئین نامه به یکماه تقلیل یافته

۲. دراین قانون تنها وسایل وابزارکار ساده استثناء شده وابزارهایی ازقبیل تراکتور واتومبیل وغیره حذف گردیده. این نگرش قانونگذار درقانون سال ۱۳۵۶بیشتر تمایل مقنن رابه حمایت بیشتر از طلبکار مشخص می نماید.

۳. با افزودن بند ۴ به قانون مذکور نسبت به قوانین قبل جامعیت یافته است.

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-07]

۴. تبصره ذیل قانون نشان از حمایت معنوی مقنن از مدیون دارد.

۴_۱_۳) مورد بعدی، ماده ۵۲۴ قانون آئین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۷۹/۰۲/۱۱ می باشد که در توضیح آن باید عنوان داشت این ماده در قانون آئین دادرسی مدنی سابق وجود نداشت.

با تصویب ماده ۵۲۴ قانون آیین دادرسی مدنی مصوب سال ۱۳۷۹شمسی و تعیین و تغییربعضی از موارد مستثنیات دین و مستند به ماده ۵۲۹ آن قانون، مستثنیات دین مندرج در ماده ۵۲۴ فوق، جایگزین ماده ۶۵ قانون اجرای احکام مدنی شده وماده مذکور قانون اجرای احکام، منسوخ گردیده است.

۵_۱_۳) ماده ۲۴ قانون نحوه اجرای محکومیتهای مالی مصوب ۱۳۹۳/۰۷/۱۵ آخرین قانون مصوب ولازم الاجرا نظام حقوقی ما می باشد که همچون قوانین سابق مصادیق مستثنیات دین را بیان داشته است.

۲_۳) قوانین خاص

۱_۲_۳) طبق ماده ۶۹ آئین نامه اجرائی مفاد اسناد رسمی لازم الاجرا و طرز رسیدگی به شکایت از عملیات اجرائی مصوب ۱۳۵۵/۰۴/۲۸ اشیاء زیر از مستثنیات دین بوده و بازداشت نمی شود.

۱. مسکن متناسب با نیاز متعهد و اشخاص واجب النفقه او.

۲. لباس، اشیاء، اسباب و اثاثی که برای رفع حوائج متعهد و اشخاص واجب النفقه او لازم است.

۳. آذوقه موجود به قدر احتیاج سه ماهه متعهد و عائله او.

۴. وسائل و ابزار کار کسبه، پیشه وران و کشاورزان متناسب با امرار معاش خود و اشخاص واجب النفقه آنان.

۵. سایر اموال و اشیائی که به موجب قوانین خاص، غیر قابل توقیف می‌باشد.

تبصره _ در صورت فوت متعهد دیون از کلیه اموال بجا مانده از او بدون استثناء چیزی استیفاء می‌شود.

۲_۲_۳) ماده ۲۱۲قانون مالیاتهای مستقیم مصوب ۱۳۶۶که بیان داشته توقیف اموال زیر ممنوع است.

۱. دو سوم حقوق حقوق بگیران و سه چهارم حقوق بازنشستگی و وظیفه

۲. لباس و اشیاء و لوازمی که برای رفع حوائج ضروری مودی و افراد تحت تکفل او لازم است و همچنین آذوقه موجود و نفقه اشخاص واجب النفقه مودی

۳. ابزار آلات کشاورزی و و صنعتی و وسایل کسب که برای تامین حداقل معیشت مودی لازم است.

۴. محل سکونت بقدر متعارف

تحولاتی که در مستثنیات دین این قانون با قوانین قبلی وجود دارد عبارتند از:

۱. برای اولین بار در قانون گذاری ایران منزل مسکونی صریحا" جزء مستثنیات دین شمرده شده

۲. آذوقه موجود که گفته به نظر اگر آذوقه یکسال در منزل مدیون وجود داشته باشد قابل توقیف نیست و به نظر صحیح این است که بگوییم آذوقه سه ماهی مدیون قابل توقیف نیست.

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-07]

فقهای شورای نگهبان طی نامه شماره ۵۱۱/۷۶۲۱ مورخ ۷۶/۰۳/۰۱ نظریه صادر و اعلام نموده که ماده ۶۵ قانون اجرای احکام سال ۵۶ مخصوص اموال منقول است و شامل مسکن می شود و الا مسکن مورد نیاز متناسب شرعا" از مستثنیات دین است و این نظر دقیقا" منطبق با تفسیری است که کمیسیون وزارت عدلیه در سال ۱۳۰۰ از ماده ۶۳۰ قانون اصول محاکمات حقوقی نموده است.

۳_۲_۳)آئین نامه اجرائی مفاد اسناد رسمی لازم الاجرا مصوب ۱۳۸۷/۰۶/۱۱ در ماده ۶۱ بیان داشته اموال و اشیاء زیر از مستثنیات دین است و بازداشت نمی شود:

۱. مسکن متناسب با نیاز متعهد و اشخاص واجب النفقه او

۲. لباس، اشیاء، اسباب و اثاثی که برای رفع حوائج متعهد و اشخاص واجب النفقه او لازم است.

۳. آذوقه موجود به قدر احتیاج سه ماهه متعهد و عائله او

۴. وسائل و ابزار کار کسبه، پیشه وران و کشاورزان متناسب با امرار معاش خود اشخاص واجب النفقه آنان

۵. وسیله نقلیه متناسب با نیاز متعهد و اشخاص واجب النفقه او

۶. سایر اموال و اشیائی که به موجب قوانین خاص، غیر قابل توقیف می باشند.

تبصره _ در صورت فوت متعهد، دیون از کلیه اموال بجا مانده از او بدون استثناء چیزی استیفاء می شود.

۴_۲_۳) قانون نحوه پرداخت محکوم به دولت و عدم تأمین وتوقیف اموال دولتی (۱۳۶۵/۸/۱۵)

اجرای دادگستری و ادارات ثبت اسناد و املاک و سایر مراجع قانونی دیگر مجاز به توقیف اموال منقول و غیرمنقول وزارتخانه‌ها و مؤسسات دولتی که اعتبار و بودجه لازم را جهت پرداخت محکوم به ندارند تا تصویب و ابلاغ بودجه یک سال و نیم بعد از سال صدور حکم نخواهند بود

۵_۲_۳) قانون راجع به منع توقیف اموال منقول و غیرمنقول متعلق به شهرداری‌ها (۱۳۶۱/۲/۴)

۶_۲_۳) حقوق مستخدمین دولتی و یا وابسته به دولت طبق ماده ۹۶ قانون اجرای احکام مدنی حقوق مستخدمین دولت و یا وابسته به آن در صورتی‌که دارای زن یا فرزند باشند، به میزان ربع والا ثلث آن قابل توقیف خواهد بود. طبق تبصره ۱ همان ماده: توقیف و کسر یک‌چهارم حقوق بازنشستگی یا وظیفه افراد موضوع این ماده جایز است؛ مشروط بر این‌که دین، مربوط به شخص بازنشسته یا وظیفه بگیر باشد.

۷_۲_۳) طبق ماده ۸۹ آیین‌نامه اجرای مفاد اسناد رسمی لازم‌الاجرا و تبصره ۲ ماده ۶۹ قانون اجرای احکام مدنی، هزینه مسافرت مأمورین دولت و حقوق و مزایای نظامیانی که در جنگ هستند، توقیف نمی‌شود.

۸_۲_۳)ماده ۱۸آئین‌نامه اجرائی ماده ۵۰ قانون تأمین اجتماعی مصوب ۱۳۵۵/۱۰/۲۵ وزارتین دادگستری و بهداری و بهزیستی بیان داشته نیز مستثنیات دین را برشمرده است.

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-07]

٤) مستثنیات دین در رویه عملی

٤_١) مستثنیات دین در رویه عملی مراجع قضایی

امروزه عرف شده است که شأن افراد را براساس میزان سرمایه و دارایی که دارند، برآورد می‌نمایند. واقعیت آن است که «قیمت» مال، ملاک و مبنای مناسبی برای تعیین شأن عرفی و نیاز محکوم‌علیه است. اما اینکه چه میزان قیمت مال مناسب با شأن عرفی و نیاز محکوم‌علیه است، بستگی به موقعیت اجتماعی، تعداد افراد تحت تکفل، حرفه شخص و وضعیت جسمانی شخص دارد.

احراز شأن و نیاز محکوم‌علیه در هریک از موارد فوق مستلزم نوع رسیدگی خاصی است. بنابرین جهت احراز این مهم دادگاه موضوع را به کارشناس ارجاع می دهد و در قرار کارشناسی باید کارشناس را مکلف نماید تا مشخص کند برای مثال با مابه التفاوت مبلغ دین تا بهای خانه مورد سکونت بدهکار در چه نقطه از نقاط شهر می توان برای مدیون و خانواده ش مسکن تهیه کرد و از وصول نظریه کارشناس، دادگاه باید با در نظر گرفتن موقعیت اجتماعی و حرفه وشغل مدیون و نیز تعداد افراد تحت تکفل وی نظر دهد آیا محلی را که کارشناس اعلام نموده است، متناسب با شان عرفی و نیاز مدیون می باشد یا خیر؟

در تعیین وسیله نقلیه مورد نیاز و اسباب و اثاثیه متناسب با نیاز و شأن عرفی مدیون و خانواده‌اش نیز بر همین اساس عمل خواهد شد.

اما در خصوص اینکه آیا ابزار علمی و تحقیقاتی متناسب با نیاز مدیون می‌باشد و میزان وابستگی وسیله مزبور با شغل و حرفه مدیون، دادگاه علاوه بر ملاحظه مدارکی که مدیون در اختیار او قرار می‌دهد، جهت انطباق موضوع با واقع، با جلب نظر کارشناس، احراز می‌نماید که وسیله مورد نظر جزء وسایل ضروری و حرفه‌ای وی می‌باشد یا خیر؟ بنابراین کارشناس رشته مناسب با وسیله مورد نظر، انتخاب، سپس اظهار نظر خواهد کرد، وسیله مزبور مخصوص استفاده در فن خاصی مثلا تحقیقات هسته ایی هست یا خیر؟ دادگاه در این وضعیت با انطباق مدارک و مستندات ارائه شده از سوی مدیون و نظریه کارشناس، متناسب بودن یا غیرمتناسب بودن وسیله مزبور را با حرفه و شغل مدیون، تعیین خواهد کرد.

در برخی موارد دادگاه با صدور قرار تحقیقات محلی، روش زندگی مدیون و تعداد افراد تحت تکفل، نیاز وی را احراز می نماید و بر این اساس، مثلا آذوقه مورد نیاز مدیون و خانواده اش را مشخص می نماید (توکلی، "مستثنیات دین در حقوق ایران"، ص۶۵).

با توجه به مطالبی که بیان گردید، اقدامات مرجع صالح در جهت تشخیص مستثنیات دین را متناسب با شان و نیاز محکوم علیه را شناختیم.

٤_٢) مستثنیات دین در رویه عملی مراجع غیرقضایی

در این بخش در خصوص نحوه تشخیص مستثنیات دین در اداره دارایی و اجرای مفاد اسناد رسمی اداره ثبت بحث خواهد شد. هرچند در مراجع یاد شده در مورد مذکور، قانون و شیوه خاص تعریف نشده، لیکن

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-07]

نظر به شناسایی روش حل اختلاف طرفین و تعیین میزان مال مورد نیاز متناسب با شان مدیون در مراجع غیر قضایی، به اختصار و بطور علی حده در این خصوص بحث خواهیم کرد.

۱_۲_٤) مستثنیات دین در رویه عملی اداره دارایی

مطابق ماده ۲۱ آیین ماه اجرایی وصول مالیات ها موضوع ماده ۲۱۸ قانون مالیات های مستقیم ؛ (هرگاه مودی حین بازداشت اموال حاضر باشد و ایرادی از جهات مواد ۸ ممنویت بازداشت اموال مشمول مستثنیات دین و ۹ و ۱۱ این آیین نامه ننماید، بعدا ازجهات مذکور حق اعتراض نخواهد داشت) ودر صورتیکه ایراد و اعتراضی داشته باشد خلاصه ی آن در ذیل صورت توقیف اموال نوشته خواهد شد. وفق ماده ۵۸ آیین نامه مذکور، شکایت از اقدامات اجرایی مانع جریان عملیات اجرایی نیست ومطابق تبصره ی یک همین ماده، در صورتی که هیات حل اختلاف مالیاتی دلایل شکایت را قوی بداند ویا شکایت شاکی مستند به سند رسمی یا احکام قطعی مراجع قضایی یا اسناد اداری باشد، می توان بدون اخذ تامین قرارتوقیف عملیات اجرا را صادر نماید. همچنین مطابق ماده ۲۴۸ قانون مالیات های مستقیم مصوب ۱۳۶۶ رای هیات حل اختلاف مالیاتی باید متضمن اظهارنظر موجه ومدلل نسبت به اعتراض مودی بوده باشد. با عنایت به مراتب مذکور، چنانچه مودی نسبت به ارزیابی مال معترض باشد، موضوع به کارشناسی ارجاع خواهد شد ودر صورتی که مودی، مدعی باشد، شان و مرتبه اجتماعی وی با توجه به نیازش رعایت نشده است، هیات حل اختلاف با در نظر گرفتن نوع شغل وحرفه، شیوه زندگی و تعداد افراد تحت تکفل او، میزان مال مورد نیاز مناسب با شان وی را مشخص می نمایند.

۲_۲_٤) مستثنیات دین در رویه عملی اداره ثبت اسناد

مطابق تبصره ۲ الحاقی به ماده ۶۹ آیین نامه اجرای مفاد اسناد لازم الاجرا مصوب ۱۳۷۰ "در صورت بروز اختلاف نسبت به متناسب بودن اموال و اشیاء موصوف (مستثنیات دین) با نیاز اشخاص فوق الذکر (مدیون و خانواده اش) رئیس ثبت محل با توجه به وضعیت خاص متعهد و عرف محل، مطابق ماده ۲۲۹ آیین نامه اتخاذ تصمیم خواهد نمود."

با تصویب آئین نامه جدید و عدم وضع مقرره خاص در مورد نحوه اقدام این مهم محل ابهام و تردید قرار گرفته همچنین با توجه تکلیف حاکم در ماده ۲۰۳ موکداً استناد به قانون قبل را منع نموده (با تصویب این آیین نامه، آیین نامه های قبلی لغو می شود) بنابراین تنها رویه عملی سابق قابل اعمال بوده لذا رئیس ثبت محل حسب عرف و رویه سابق با انجام تحقیقات مقتضی در خصوص نحوه زندگی و معیشت مدیون و احراز تعداد افراد تحت تکفل وی و نیاز متعارف مدیون با توجه به محل اقامت وی، میزان مال مورد نیاز و متناسب با شان مدیون را تعیین می نماید. ممکن است در جهت احراز موارد فوق رئیس ثبت محل موضوع را به کارشناس خبره ثبتی ارجاع نماید و پس از وصول نظریه خبره، نظر خود را اعلام نماید اما معمولا

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-07]

انجام مراتب فوق از طریق تحقیقات محلی و بوسیله مامور اجرای ثبت انجام می شود و اگر بر تشخیص او و نتیجه ی عمل اجرایی او اعتراضی باشد، به رئیس اداره ی ثبت شکایت شود و نظر رئیس ثبت هرچه باشد ظرف ده روز از طرف ذی نفع قابل اعتراض در هیات نظارت است. همچنین مطابق به ماده ۷۸ آیین نامه صدرالذکر هریک از متعهد و متعهدله که موقع عملیات اجرایی حاضر باشند و ایرادی ننمایند، دیگر حق شکایت از اقدامات مامور اجرا را نخواهند داشت.

اما مطلوب آن است که در این مجال فرصت را غنیمت شمرده و نمونه‌ای از نحوه رسیدگی به اعتراض متعهد نسبت به اجرای سند اجرایی صادره از اداره ثبت ورامین، ذکر می‌شود.

در پرونده کلاسه ۷۵/ج- ۵۱۱ دایره اجرای ثبت ورامین، پس از توقیف مسکن مدیون، متعهد مدعی شده بود که مسکن وی جزء مستثنیات دین است و رئیس ثبت مأمور اجرا را ملزم نمود پس از انجام بازدید از محل مشخص نماید، اولا؛ چه تعداد افراد در آن سکونت دارند، ثانیا؛ مساحت و تعداد اتاق‌های قابل استفاده آن صورتجلسه شود. پس از وصول گزارش مأمور اجرا مبنی بر اینکه «واحد ساختمانی مذکور متشکل از دو طبقه است و طبقه دوم آن مستعمل می‌باشد و طبقه اول آن نیمه‌تمام است و در حال تعمیر می‌باشد»، رئیس ثبت با توجه به گزارش مأمور اجرا نظر داد که «طبقه اول واحد ساختمانی فوق چون مورد نیاز فعلی مدیون نمی‌باشد، مازاد بر نیاز تشخیص و خارج از شمول مستثنیات دین می‌باشد و بنابراین قابل توقیف و فروش است».

۳_۲_٤) مقایسه مستثنیات دین در اجرای احکام دادگستری و اجرای مفاد اسناد رسمی ثبت

در اجرای ثبت، طبق ماده ۶۱ آیین نامه مفاد اسناد رسمی لازم الاجرا، وسیله نقلیه متناسب با نیاز مدیون، قابل بازداشت نیست؛ اما درداد‌گستری، وسیله نقلیه، در ماده ۲۴ قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی مصوب ۹۴، از مستثنیات دین محسوب نشده و قابل توقیف است؛ از طرفی، تلفن و ودیعه مستاجر (محکوم علیه) نزد مالک، در دادگستری با شرایطی قابل توقیف نیست؛ ولی در اجرای ثبت، به علت عدم قید آن در شمار مستثنیات دین، توقیف آن ممکن است.

اما شاید تصور شود با تصویب قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی در سال ۹۴ که سخنی از مستثنی نبودن خودرو نشده و توجه به درجه اعتبار قانون مذکور نسبت آیین نامه مارالذکر شایسته است در اجرای اسناد رسمی نیز حسب قانون جدید اقدام و خودرو مدیون بازداشت گردد. اما با مداقه و تنقیح مناط در نظریه مشورتی اداره کل حقوقی و تدوین قوانین قوه قضاییه که صریحا اظهار نموده است: «مقررات اجرای احکام مدنی و آیین نامه اجرای مفاد اسناد رسمی از حیث مراجع تصویب و مجریان با یکدیگر متفاوت بوده و هریک از این مقررات کاربرد مخصوص خود را داشته و در مراجع متفاوت قابل اعمال و اجرا می باشند و استفاده از مقررات مربوط به اجرای اسناد رسمی در اجرای احکام مدنی و بالعکس که مقررات

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-07]

خاص خود را دارند توجیه قانونی ندارد». (نظریه مشورتی شماره ۷/۱۹۲۵ مصوب ۱۳۷۴/۵/۱۶) می‌توان گفت این تصور باطل بوده وکمافی سابق خودرو متناسب با نیاز متعهد و اشخاص واجب النفقه او حسب بند ۵ ماده ۶۱ آیین نامه اجرای مفاد اسناد رسمی جز مستثنیات دین و غیر قابل بازداشت می‌باشد.

همچنین در دادگستری تشخیص مستثنیات دین و اعمال مقررات مربوطه به عهده قاضی رسیدگی کننده است و منوط به تقاضای محکومٌ علیه نیست[1]یان ذکر است چنانچه متعاقباً نیز قاضی متوجه توقیف اشتباهی مستثنیات دین شده باشد، باید از آن رفع توقیف کند لیکن این مهم در اجرای ثبت منوط به اعتراض طرفین خواهد بود فلذا مسئولیتی از این جهت متوجه مدیر اجرا یا رئیس ثبت محل نخواهد بود.

حال که با مقایسه رویه و روند کلی در خصوص اعمال مستثنیات دین در دو مرجع آشنا شدیم، بر آن ایم که باتوجه به آخرین تحولات اساسی مقرر شده در روند مطالبه و وصول مهریه به عنوان سند لازم الاجرا، نسبت به این مهم بپردازیم.

٤_٢_٤) رعایت مستثنیات دین در نظم کنونی جهت مطالبه مهریه

پیش از این، حسب قانون زوجه جهت وصول مهریه بین مراجعه به دادگستری و یا مراجع ثبتی مخیر بود. بر این اساس اندیشه همگانی و نیز رویه عملی بر این بود مطالبه مهریه همچون سایر امور حقوقی از طریق مراجع دادگستری و ویژه دادگاه خانواده قابل پیگیری می باشد اما پس از لازم الاجراشدن قانون برنامه پنج ساله ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران براساس بند ب ماده ۱۱۳ قانون مذکور، افرادی که سند رسمی لازم الاجرا از قبیل سند رهن، اجازه، عقد نکاح و یا طلاق دارند، برای اجرای مفاد سند خود، ابتدا باید به ادارات ثبت مراجعه نموده و نمی توانند بدواً از طریق دادگاه اقدام کنند .این ماده چنین اشعار می دارد:

"ب- مفاد اسناد رسمی لازم‌الاجراء از طریق ادارات اجرای مفاد اسناد رسمی لازم‌الاجرای سازمان ثبت اسناد و املاک کشور اجراء می‌شوند. ادارات مذکور مکلفند بلافاصله پس از تقاضای اجرائیه نسبت به شناسایی و توقیف اموال مدیون اقدام کنند. چنانچه مرجع مذکور نتواند ظرف مدت دو ماه از تقاضای اجراء، نسبت به شناسایی و توقیف اموال متعهد سند، اقدام کند یا ظرف مدت شش ماه نسبت به اجرای مفاد سند اقدام نماید، متعهدٌله سند می‌تواند با انصراف از اجرای مفاد سند به محاکم دادگستری رجوع نماید". [3]

---

۱. ظریه اداره کل حقوقی قوه قضاییه به شماره۷/۹۲/۱۷۵۵ ـ ۱۳۹۲/۹/۱۰

۲. آیین نامه اجرایی قانون الحاق یک تبصره به ماده ۱۰۸۲ قانون مدنی:" دادگاه‌ها و ادارات ثبت اسناد و املاک موظفند در محاسبه میزان مهریه وجه رایج مطابق ماده ۲ و در تعیین تغییر شاخص قیمت مهریه بر اساس شاخص‌های مقرر در ماده ۴ این آیین‌نامه اقدام نمایند." همچنین رای وحدت رویه شماره ۱۲ مورخ ۱۳۶۰/۰۳/۱۶ دیوان عالی کشور مبنی بر این که متعهدله سند رسمی را در مراجعه به اداره ثبت، مختار است.

۳. البته متعاقبا سازمان ثبت اسناد و املاک کشور طی نظریه مشورتی صادره از بشماره ۱۳۹۶۵۵۹۳۲۱۱۵۰۰۰۵۱۲ مورخه ۱۳۹۶/۹/۱۴ مقرر نمود:". . . لذا باتوجه به ظرف زمانی تعیین شده در بند ب ماده ۱۱۳ قانون برنامه ششم توسعه، چنانچه نتیجه استعلامات بعمل آمده زودتر از

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-07]

آنچه که در راستای مطالبه مهریه با تصویب این قانون تغییر کرد چنین بود که مراجع دادگستری از پذیرش دادخواست مطالبه مهریه پرهیز نموده وموضوع را اختصاصاً قابل پیگیری در مراجع ثبتی دانسته اند، اما مراجعه و اقدام از طریق مراجع ثبتی علارغم وجود مزایا و معایب مورد انتقاد بسیاری از حقوقدانان قرار گرفته که جهت جلوگیری از اطاله کلام از ذکر آن چشم پوشی گردیده و ترجیح می دهیم به شرح بیشتری پیرامون موضوع تحقیق بپردازیم.

بدیهی است در جهت مطالبه و وصول مهریه براساس قانون جدید رعایت مستثنیات دین همچون سایر قوانین الزام آور می باشد. همچنان که صدر ماده ۶۱ آیین‌نامه اجرای مفاد اسناد رسمی لازم‌الاجرا صراحتاً عنوان داشته «. . . و بازداشت نمی شود » مشخصاً نحوه بیان قانونگذار، بیانی الزامی است و مدیر اجرا یا هر مقام اجرا کننده باید با توجه به نهی قانونگذار از توقیف اموال مشمول مستثنیات دین، از توقیف آنها خودداری نماید. شایان ذکر است مجریان قانون باید توجه داشته باشند که موارد مندرج در این ماده بصورت حصری ذکر شده است و نباید به غیر، تعمیم داده شود.

شایسته است جهت درک بهتر موضوع به رای وحدت رویه صادره از شورای عالی ثبت استناد جوییم.[۴]

به موجب پرونده اجراییه تشکیلی در ثبت کازرون، بانویی علیه زوج خود برای وصول یکصد عدد سکه بهارآزادی (مافی القباله) اجراییه صادر که پس از ابلاغ بستانکار تقاضا کرده که اصل یامازاد ملک بدهکار بازداشت گرددکه در نتیجه چهار دانگ مازاد پلاک مزبور بازداشت می شود. لیکن بدهکار مدعی می‌گردد که ملک بازداشت شده، جزو مستثنیات دین است و به عمل اجرا معترض می‌گردد که رئیس ثبت محل به اعتراض مذکور طبق ماده ۲۲۹ آئین نامه اجرایی(سابق) رسیدگی و اظهارنظر می‌نماید: «چون پلاک مذکور در رهن بانک می باشد لذا به استناد تبصره ذیل ماده ۶۹آئین نامه اجراء خواسته بدهکار قانونی نیست و رد می شود». این نظریه مورد اعتراض بدهکار واقع شده و موضوع در هیات نظارت ثبت استان فارس طرح و رای هیات به این شرح است :"نظر به اینکه ثبت کازرون در موقع اعلام نظریه توجه به تبصره اصلاحی ماده ۶۹دایر بر لغو بند۲ مذکور ننموده است، از این رو نظریه صادره فسخ می گردد. . . "

اما طبق پرونده اجرایی دیگری متشکله در ثبت کازرون که به استناد چک بلامحل صادر گردیده، پس از ابلاغ اجراییه، بستانکار درخواست بازداشت مازاد پلاک ثبتی ملکی بدهکار را می نماید که مورد اعتراض بدهکار واقع شده و رئیس واحدثبتی به اعتراض مزبور رسیدگی کرده و چنین نظر می‌دهد: «با بررسی پرونده و گزارش، چون خانه پلاک مذکور در رهن بانک می باشد، لذا برابر تبصره ۶۹ آئین نامه تقاضای بدهکار بر رفع بازداشت مسموع و قانونی نیست». به علت اعتراض بدهکار به نظریه رئیس ثبت، پرونده در

پایان مهلت های تعیین شده مشخص گردد، دیگر موجبی برای نگه داشتن پرونده تا پایان ۲ماه و یا ۶ ماه مندرج در ماده مذکور نمی باشد و می توان نسبت به تعیین تکلیف پونده بنا به درخواست متقاضی اقدام نمود. "

۱. رای وحدت رویه شورای عالی ثبت پیرامون مستثنیات دین مصوب۱۳۷۶/۸/۱۱

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-07]

هیات نظارت ثبت استان فارس طرح و رای هیات نظارت بشرح ذیل صادرگردیده است: "نظریه اعلام شده از جانب آقای رئیس ثبت کازرون تایید می شود. . . "

بنابراین، ملاحظه می‌شود که آرای هیات نظارت نسبت به امری واحد متناقض و مغایر یکدیگر صادر شده است، زیرا در یک مورد رای بر بازداشت ملک که در رهن بانک بوده بدون توجه به اصلاحیه ماده ۶۹ آیین نامه اجرایی مورخ ۱۳۷۰/۹/۱۷ صادر شده و در رای دیگر به اصلاحیه توجه شده و رای به رفع بازداشت مازاد ملک که در رهن بوده اصدار می یابد که اداره کل ثبت استان فارس با عنایت به مغایرت موضوع، جریان امر را گزارش و اعلام نموده: «با عنایت به ماده ۳۴ قانون ثبت و تبصره ۷آن و ماده ۳۴ مکرر و تبصره ۳ ماده ۳۰ آئین نامه اجرایی معاملات شرطی و رهنی باحق استرداد مصوب ۱۳۵۲/۰۲/۱۶ و فراز ۱ الی ۱۱ وماده ۵۰ آئین نامه نحوه توقیف حق بدهکار نسبت به مازاد در وثیقه واستیفای حقوق توقیف کننده و حذف ماده ۶۹ آیین نامه قدیم و با توجه به اینکه رای های فوق الذکر معارض یکدیگر صادر شده در موارد ذکر شده، کدام یک از آراء مد نظر قرا گیرد چون به نظر ثبت استان آراء فوق الذکرمعارض یکدیگر صادر شده بود مجددا" در هیات نظارت مطرح، هیات نظارت برابر تصمیم مورخ ۱۳۷۵/۰۹/۱۴ اعلام نموده رفع تعارض به عهده شورای عالی ثبت می‌باشد. . . بنابراین مدیرکل ثبت محل دستور فرمودند به منظور ایجاد وحدت رویه پرونده در شورای عالی ثبت مطرح گردد که موضوع در تاریخ ۱۳۷۶/۸/۱۱ درشورای عالی ثبت (قسمت اسناد) مطرح و به شرح آتی رای شورای عالی ثبت صادر شده است: «باتوجه به محتویات پرونده وگزارش کاررای شماره ۳۳۹۰ه ۷۱/۸/۲۷ هیات نظارت مبنی بر تجویز بازداشت مازاد ملکی که در رهن است تایید و به لحاظ مذکور رای شماره ۳۶۰۲د ۷۳/۷/۱۸ هیات نظارت فسخ می‌شود».

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-07]

نتیجه گیری

بدیهی است مستثنیات دین بعنوان قاعده ایی عام جهت مطالبه مهریه قابل رسیدگی در مراجع دادگستری و غیر دادگستری می باشد لذا باتوجه به تصویب قانون برنامه پنج ساله ششم توسعه و الزام پیگیری واجرای مندرجات سند ازدواج بعنوان سند رسمی در مراجع ثبتی و نیز عدم قابلیت مراجعه به مراجع دادگستری مقررات مستثنیات دین در آئین نامه اجرای مفاد اسناد رسمی قابل بررسی است. اما باتوجه به عدم وضع مقرره خاصی جهت شیوه اعمال این قاعده و نیز عدم تسری وتجری سایر قوانین و رویه عملی این مهم در حاله از ابهام باقی مانده، بنابراین بنظر می رسد برخلاف رویه دادگاه که مامور اجرا مکلف به رعایت مستثنیات می باشد هرگاه بستانکاری (اعم از زوجه در خصوص پرونده اجرایی مهریه) تقاضای بازداشت مال منقول یا غیر منقول بدهکار را کرد، اجرای ثبت بدواً در مورد نیاز بدهکار یا کمیت و یا کیفیت ملک اظهار نظر نمی کند بلکه مکلف است آن را طبق مقررات بازداشت کند و اگر اعتراضی نسبت به این عمل اجرایی واصل شد، رئیس ثبت مربوطه باید طبق ماده ۱۶۹ آئین نامه اجرا به اعتراض رسیدگی و اظهار نظر کند. بدیهی است، مراجع بعدی که اعتراضات اشخاص رسیدگی می نمایند هیات نظارت و شورای عالی ثبت می باشد.

در نهایت، شیوه اخیر مصوب شده در قانون برنامه ششم توسعه با اصل ۲۱ قانون اساسی که دولت را موظف به تضمین حقوق زنان از تمامی جهات نموده است و با اصول ۳۴ و ۱۵۸ قانون اساسی و ماده‌ی ۴ قانون حمایت خانواده که رسیدگی به دعوای مطالبه مهریه را در صلاحیت دادگاه خانواده شناخته است و با رای وحدت رویه ۱۳۶۰/۳/۱۶ که متعهدله سند رسمی را در مراجعه به اداره ثبت، مختار شناخته است همچنین با هدف قانونگذار در اعطای امتیاز اضافه به اسناد رسمی برای تشویق مردم به تنظیم این اسناد، مغایر و نقض غرض و فلسفه مزایای اسناد رسمی لازم الاجرا است، که امید است نمایندگان محترم مجلس شورای اسلامی، با آگاهی و هوشمندی، آن را مدیریت کنند.

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-07]

فهرست منابع و مآخذ

قوانین:

ـ اصول محاکمات حقوقی مصوب ۱۳۲۹ قمری

ـ قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱/۰۲/۱۳

ـ قانون اجرای احکام مدنی مصوب ۱۳۵۶/۸/۱

ـ قانون آئین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۷۹/۰۲/۱۱

ـ قانون نحوه اجرای محکومیتهای مالی مصوب ۱۳۹۳/۰۷/۱۵

ـ آئین نامه اجرائی مفاد اسناد رسمی لازم الاجرا و طرز رسیدگی به شکایت از عملیات اجرائی مصوب ۱۳۵۵/۰۴/۲۸

ـ قانون مالیات‌های مستقیم مصوب سوم اسفند ماه سال ۱۳۶۶

ـ آئین نامه اجرائی مفاد اسناد رسمی لازم الاجرا مصوب ۱۳۸۷/۰۶/۱۱

ـ قانون نحوه پرداخت محکوم به دولت و عدم تأمین وتوقیف اموال دولتی ۱۳۶۵/۸/۱۵

ـ قانون راجع به منع توقیف اموال منقول و غیرمنقول متعلق به شهرداری‌ها ۱۳۶۱/۲/۴

ـ ماده ۱۸آئین‌نامه اجرائی ماده ۵۰ قانون تأمین اجتماعی مصوب ۱۳۵۵/۱۰/۲۵ وزارتین دادگستری و بهداری و بهزیستی

کتب:

ـ جعفری لنگرودی، دکتر محمدجعفر. مبسوط در ترمینولوژی حقوق، جلد اول، انتشارات گنج دانش، ۱۳۷۸

ـ عمید، حسن. فرهنگ فارسی عمید، چاپ بیست و دوم، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۱.

ـ تولیت، سید عباس. مقاله ضابطه و مفهوم مستثنیات دین، مجله دیدگاههای حقوقی، شماره ۱۸۱۱ دانشکده علوم قضایی، ۱۳۹۰

ـ قنبری، محمدرضا. مستثنیات دین‌در حقوق و فقه امامیه مجموعه، مجموعه مقالات حقوقی، گنج دانش، ۱۳۶۳

ـ حر عاملی، محمدحسن. وسایل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه ، جلد۱۹، دارلحیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۱، ه ق.

ـ رحیم زاده میبدی، حسن و خادم الحسینی، راحله. مقاله بررسی تطبیقی مستثنیات دین در حقوق ایران، همایش ملی حقوق و علوم جزا، تهران ۱۳۹۶

ـ شهری و خرازی، غلامرضا و محمد .مجموعه نظرهای مشورتی اداره کل حقوقی و تدوین قوانین قوه قضاییه در مسائل مدنی از سال ۱۳۶۳ تا ۱۳۸۰، انتشارات روزنامه رسمی کشور، تهران، ۱۳۸۰.

ـ توکلی، سعید. مقاله مستثنیات دین در حقوق ایران، ماهنامه شماره ۴۶ سال ۱۳۸۳

[Downloaded from jlawst.ir on 2026-11-07]